

УДК 81'1 – 047.48

**ВІД ОПИСОВОГО ДАВНЬОГРЕЦЬКОГО МОВОЗНАВСТВА
ДО КОГНІТИВНОЇ КОНЦЕПТОЛОГІЇ
(про становлення паралінгвістики в українському мовознавстві)**

Зеленько Анатолій Степанович,

д-р філол. наук, проф.,

Хенкіна Ганна Олегівна,

викл.

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

Автори відзначають два періоди у розвитку давньогрецького мовознавства: філософський та граматичний. Підкреслюється, що саме на основі давньогрецького та римського мовознавства сформувалась і функціонувала описова парадигма. Констатується також, що російське та українське мовознавство у дожовтневий період продовжувало класичні традиції у класичних гімназіях та університетах. Нарешті, стверджується, що вся структурна піраміда сучасної лінгвістики постала на класичному спадку.

Ключові слова: описове мовознавство, порівняльно-історичне мовознавство, когнітивна лінгвістика, позавербальний компонент.

У розвідці констатується, з одного боку, позитивне значення класичної спадщини у становленні Європи та Росії, а з другого – відзначається вузькість у визначенні предмета та об'єкта дослідження у мовознавстві, що стали причиною понадтисячолітньої стагнації науки про мову. Обґрунтування останнього ми використовуємо для актуалізації позавербального компонента мови у широкому розумінні – звукової форми у єдності з позавербальною. Тим більше, що у теорії мовознавства і в її реалізації у вишівських курсах Росії й України склалася дивна ситуація: закономірності будови й функціонування визначаються на основі аналізу звукового компонента повсякденно-побутової та художньої моделей світу, а масово захищаються дисертаційні дослідження на основі вивчення позавербального компонента сучасного когнітивно-комунікативного засобу та комп'ютерних мов, а останнім часом уже й інтернетівського.

Треба визнати, що різний цивілізаційний, зокрема й науковий рівень Європи та Росії й більш чи менш тривалі періоди європейських запозичень останньою завдячують не в останню чергу греко-римському компоненту. Не можна нехтувати тим, що латинська графіка стала основою виникнення алфавітів мов західної Європи, давньогрецька – східнослов'янських і деяких південнослов'янських.

Латинська мова у Європі тривалий час була мовою не лише релігії, але й науки, художньої літератури, власне виконувала інтегруючу функцію. Латинська, а дещо менше давньогрецька, були засобом акомодатії цивілізаційної інформації. До речі, досить повно римська глобалізація у Європі проаналізована у тритомній монографії визначного німецького історика Т. Моммзена [Моммзен 1997].

Давньогрецьке мовознавство звертає на себе увагу сучасних дослідників мови виділенням у його історії загальнотеоретичного філософського й власне лінгвістичного граматичного періодів. Давні грецькі дослідники мови ще за кілька століть спробували диференціювати, вивчаючи систему мови, макро- й мікроструктурний аналізи, коли філософський період у дослідженні мови трансформували у граматичний.

Давньогрецькі філософський та граматичний періоди мовознавства у подальшому становленні теорії мовознавства започаткували нинішні мікро- та макроструктурний аналізи у науці про мову. Примітивні як на сьогодні гіпотези про походження мови були деталізовані ученими середньовічної Європи, а еволюція мовних явищ – у пошуки універсальних елементів серед лінгвістичних категорій (від категорійного через структурний аналіз). Усе в аспекті обґрунтованої А. Ейнштейном системної відносності наукових категорій [Эйнштейн, Инфельд 1965].

Класичне давньогрецьке мовознавство не без підстав асоціюється з описовою парадигмою. Асоційоване з давньогрецьким описове мовознавство кваліфікується нині як традиційне. Воно характеризується нерозрізненням форми та змісту дискретно виділюваних одиниць системи мови. До речі, первинним об'єктом дослідження мови було мовне явище подібно до того, як у природознавстві – природне. У модерному структуралізмі на відміну від класичного, де абсолютувалась субстанція, монополізується форма. І лише у постмодерному когнітивізмі зважається на розрізнення форми та змісту. Лише у монографії старшого колеги [Зеленько 2013] давньогрецьке і постале на ньому середньовічне європейське кваліфікується як описова парадигма. Залучення здобутків класичного мовознавства давньогрецької й латинської мов фактично поклато початок порівняльно-історичному мовознавству.

Під кутом зору усього сказаного цілком логічно постає професійна орієнтація кафедри, що проводить чергові наукові питання. Поки що історики й теоретики мовознавства не помітили чи не хочуть відзначити, що розрізновані теоретичний та прикладний аспекти дослідження пізнання мови на етапі цієї парадигми було підсумоване прикладним складанням буквенно-звукового письма, яке дало можливість якнайповніше зафіксувати весь дописемний фонд інформації, що відображала її соціологізовану взаємодію з природою.

Автори, констатуючи тезу про те, що прикладний аспект дослідження мови реалізується на певному рівні теоретичного мовознавства, наголошують, що саме створення буквенно-звукового письма знаменувало початок прикладного мовознавства. Адже значення його як ефективного деталізованого відтворення усієї попередньої й сучасною інформацією людини важко поцінувати серед багатьох інших віхів цивілізаційного розвитку землян. Історія й теорія мовознавства у кінцевому наслідку зняла табу на розширення об'єкта та предмета, нерозрізнованих давньогрецькими ученими через абсолютизацію вивчення звукової (й писемного варіанта) мови.

Мабуть, підсвідомо геніально давньогрецькі філологи саме розрізненням повсякденно-побутової й художньої (у прозі) моделей. У мові прози та художньої синтетичної позавербальної мови, предметом мовознавства виділили власне мовний компонент, започаткувавши фактично суто лінгвістичну традицію, що переривається у європейському мовознавстві через тисячоліття постмодерною парадигмою когнітивної лінгвістики. Таким чином, неоднозначно оцінюване сучасними мовознавцями звуження об'єкта та предмета дослідження звукової (й писемного її відповідника) форми когнітивно-комунікативного засобу, власне мови у широкому розумінні стало підґрунтям усього подальшого мовознавства. Отже, з усією очевидністю, звужуючи об'єкт і предмет дослідження загального мовознавства як навчаль-

ної дисципліни, що відтворює усю попередню історію й теорію, класичне мовознавство, орієнтоване на аналіз звукової природної мови, прислужилося розквіту сучасної парадигмальної лінгвістики.

Українські, меншою мірою російські, мовознавці в аспектах теоретичному й прикладному до останнього часу звукували об'єкт та предмет дослідження, продовжуючи вивчення мови лише на основі звукової форми, і не зважаючи на звукову наукову мову гуманітарних галузей, комп'ютерні та інтернетівську форми. Наголошено, що забувалося про позавербальний компонент сучасної мови у широкому розумінні (повсякденно-побутової моделі) та передуючу звуковій жестово-мімічну мову. Маємо все ж визнати, що відзначений нами негатив у методології класичного мовознавства відіграв неабияку роль у становленні європейського теоретичного мовознавства. Але як і всяка перешкода на шляху поступального розвитку пізнання мови поступово мала бути усвідомлена й подолана.

Уже американські дискриптивісти замість абсолютизації підсвідомо виділеного звука мови (фонем) та гіпертрофованої абсолютизації слова як основної одиниці звукового (й писемного варіанта) форми когнітивно-комунікативного засобу людини зосередилися на аналізі частин тексту у процесі дистрибутивного аналізу за безпосередніми складниками тощо, а у методології когнітивної лінгвістики, що постала на основі генеративної, за допомогою конверсаційного та інших методик і, нарешті, дискурсивного аналізу залучає до вивчення весь арсенал позавербального феномена.

На жаль, помалу долана однобокість певною мірою російських, а особливо українських мовознавців, асоційована з орієнтацією на дослідження лише звукового компонента у повсякденно-побутовій моделі, реалізується північноамериканською лінгвістикою у роботах Дж. Сьорля [Серль 2004, Серль 2006]. Але знову ж таки українські й меншою мірою російські науковці поки що однобоко орієнтовані на вивчення позавербального компонента, лише у синхронії та поза зв'язком з мовним.

Створюється враження, що вивченим теоретично лінгвістичним категоріям американські учені відшукують анатомо-фізіологічні нейрофізіологічні акти. Роблять це у динаміці, визначаючи нейрофізіологічну еволюцію явища (одиниці, категорії) стосовно різних мовних рівнів. Спершу це робилося на синтаксичному, який на перших порах примітивно асоціювався з мовним актом, а далі – на інших рівнях. Проблематика дослідження позавербального компонента, безумовно, завдячує розширенню об'єкта та предмета дослідження у мовознавстві.

Інформаційно-акомодаційна роль класичних мов у Європі, а пізніше у Росії реалізувалася організаційно у функціонуванні класичних гімназій та загальнонаукових університетів. На жаль, нині огульне відкриття вишів і факультетів у нефілологічних вишах України в умовах зрослої потреби на перекладачів й гіпертрофованої комерціалізації освітніх послуг негативно позначилися на навчальному процесі. Одною з причин цього стало нехтування класичним компонентом – фактично пропедевтичними курсами давньогрецької та латинської мов. Класичні гімназії у дореволюційній Росії готували науково здатний до повноцінного навчання контингенту

у класичних університетах. Університети своїм випускникам забезпечували високу загальнокультурну підготовку. Вони виконували роль міжінтеграційних центрів. У радянський період ці традиції була порушена. Усе це разом призвело до того, що усе найкраще, набуте російським дожовтневим мовознавством було законсервоване на рівні компаративної парадигми, а під впливом "нового вчення" М. Я. Марра остання була маргінально відсунута марксистсько-ленінським мовознавством.

Нівеляція класичних університетів з їх класичними традиціями понизила престижність останніх, через що вони перестали бути науковими центрами у Радянському Союзі, а тепер у посттоталітарних державах. Майже столітня тоталітарна ізоляція від європейських традицій пояснює некритичне запізніле сприйняття спершу східноєвропейськими, а потім ними опосередковано українськими ученими-лінгвістами парадигм, сформованих західноєвропейськими дослідниками мови. Нівеляція класичних університетів у Радянському Союзі в умовах протиставлення Заходу була зумовлена соціально-економічним та культурно-науковим ізоляціонізмом. Наслідки того явища даються взнаки на сьогодні.

С. Чемеркін цілком переконливо констатує, що "глобалізація дала потужний поштовх прикладним дисциплінам, торкнулася й гуманітарної сфери, зокрема науки про мову. Проте рівень усвідомлення лінгвістами цього процесу виявився неоднаковим. Наприклад, американська лінгвістика сьогодні зорієнтована на прикладну сферу досліджень (15), натомість лінгвоукраїністика здебільшого використовує старі методи й прийоми у наукових пошуках, де прикладний аспект переважно невисокий. Одна з причин ситуації, що склалася у середовищі лінгвістів – низький рівень наукової комунікації" [Чемеркін 2013, 85].

Автор визначає у науковій комунікації внутрішню і зовнішню. Внутрішня наукова комунікація – "обмін інформацією між науковцями, які досліджують одне лінгвальне середовище (наприклад, українську мову), зовнішня – між науковцями, які вивчають різні мови" [Чемеркін 2013, 86].

Відповідно констатуємо, що втрачений авторитет професора загальнонаукового престижного університету. Нинішня ситуація, коли в Україні доктор філологічних наук, а тим більше кандидат виконують обов'язки завідувача чи асистента кафедри фактично практикуму української мови кооперативного, гірничого тощо галузевих вишів остаточно нівелювали роль класичного університету і професора у ньому.

І все ж маємо констатувати, що закладені у класичному мовознавстві потенції дали змогу постати складній структурованій парадигмально науці про мову, хоч на якомусь етапі відзначений нами позитив діалектично трансформувався у негатив.

Автори розвідки сприймають положення про стадіальність у формуванні мовознавства. Навіть при тому, що остаточно не визначені усі лінгвістичні парадигми, все ж називають описову, компаративну, яфетидологію, структуралізм, генеративізм, функціоналізм, когнітивізм. На жаль, і в посібнику А. С. Зеленька не наголошується на тому, що першою має бути названа описова чи описове мовознавство [Зеленько 2010]. До того ж, треба відзначити, що описове мовознавство асоціюється з давньогрецьким. Додати треба також, що найтриваліше щодо функціонування описове мовознавство в українській науці про мову дається взнаки й на сучасному етапі.

Маємо зважити на історію становлення російського, а тим більше українського мовознавства у повоєнний період, коли у зв'язку з утвердженням тоталітаризму, російські й українські учені у цілому утратили наукову спадкоємність з європейською наукою.

Ми вже відзначали, що мимоволі ідеологічно й організаційно скуте українське мовознавство дещо раніше, дякуючи російському, крім структуралізму, збагатило свою проблематику функціоналізмом, а останніми десятиліттями – концептуальними дослідженнями когнітивної парадигми. Якщо у російському, а потім і в українському мовознавстві якимось чином утверджувались спершу функціоналізм у вигляді концептуалізму, то доміантизація компаративізму у ХХ столітті аж ніяк не порушується й донині. Повторимось у черговий раз, що авторами розвідки системно утверджується теза про еволюцію лінгвістичних парадигм [Зеленько 2010, Зеленько 1–2, 2013].

Ця розвідка перегукується зі змістом дисертації, підготовленої молодшою колегою. Методика аналізу у дисертації базується на парадигмальності мовознавства, отже, визнання розвитку мовознавства як еволюції лінгвістичних парадигм від описового мовознавства до когнітивної лінгвістики із зміною їх категоріального апарату й операціонально-дослідницької методики. Основні положення концепції викладені у монографії "Проблеми семасіології в аспекті лінгвістичних парадигм" [Зеленько 2013] та посібнику А. С. Зеленька [Зеленько 2010].

У вже згаданому навчальному посібнику А. С. Зеленька констатується нерозрізнення проміжних галузей (психолінгвістики, соціолінгвістики і т. д.) та функціонуючі парадигми (структуралізм, компаративізм і т. д.), а також первинний етап у становленні певної парадигми (в описового мовознавства – логізм, сексуалізм, у компаративного – біологізм, психологізм, соціологізм і т. д.) і аспект дослідження системи мови (соціальний, ареальний, квантитативний і т. д.).

Звертаємо увагу читачів та рецензентів, що під кутом зору розрізнення загально-теоретичних категорій змісту та форми категорій-одиниць мови, аналізу значення їх з розрізненням ментального та емотивного компонентів значення, а також утвердженням розрізнення парадигматичного й синтагматичного аспектів (з наголошенням на розрізненні моделей світу), а в повсякденно-побутовій, художній, релігійній – виділенням ментального й емотивного концептів. Замість моноструктурного фрейму справді розширюється й деталізується об'єкт і предмет дослідження. Хибність українського мовознавства, що обмежується лише вивченням звукового компонента, констатують І. О. Голубовська та І. Р. Корольов [Голубовська, Корольов 2011], хоч важко з ними погодитись, ніби можна когнітивній лінгвістиці протиставляти комунікативну та дискурсологію.

Автори прилучаються до думки про необхідність розширення об'єкта й предмета мовознавства за рахунок аналізу позавербального компонента мови у широкому її розумінні. Поглиблення об'єкта й предмета дослідження теорії мови авторам підказує ознайомлення з книгою Є. В. Філатової [Філатова 2013], у якій йдеться про синтагму як одиницю мовлення, протиставлену словосполученню як одиниці мови. На їх думку, на найдавнішому етапі становлення мови вони не диференціювалися.

Думається, це супроводилося трансформуванням субстантивізації синтагматичною предикацією. Поки що молодша колега лише звертається до синтагматичного аспекту вивчення дискретних одиниць під кутом зору їх смислового виділення за допомогою інтонації.

Мовознавці Російської Федерації, значно менше України, здебільшого з європейськими мовами, активно долучилися до вивчення позавербального компонента. Та у переважній більшості вивчення окремих аспектів чи складових компонента реалізується у традиціях описової парадигми, хоч має це робитися в лоні когнітивної лінгвістики. Треба ж вказувати, що вивчення даної категорії не просто розширює об'єкт і предмет теорії мовознавства, але й наближає розв'язок прикладної проблематики теорії та практики автоматичного перекладу.

Ми у своїй роботі чи не вперше аналіз позавербального компонента когнітивно-комунікативного засобу поєднуємо з розв'язанням загальнотеоретичних проблем походження мови у макроструктурному аспекті та значення у мові – в аспекті мікроструктурному. Обидві проблеми, зрозуміло, взаємопов'язані, хоч нині особливо актуалізується виявлення універсальних субстанціональних одиниць-категорій у мові та закономірностей – відношень між одиницями. Наукові здобутки у природничих галузях, зокрема у генетиці, ядерній фізиці тому найкраще підтвердження.

Деталізований аналіз системи позавербального компонента знаходимо у праці вітчизняних учених І. О. Голубовської та І. Р. Корольова [Голубовська, Корольов 2011]. Нами аналізується, так би мовити, дискурсив (природна звукова мова) у єдності з позавербальними структурами на тлі певного олюдненого середовища. Власне у даному випадку йдеться про дискурсивний аналіз соціологізованої взаємодії людини з навколишнім середовищем.

Зеленько А. С., д-р філол. наук, проф., Хенкіна А. О., препод.

Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко

От описательного древнегреческого языкознания к когнитивной лингвистике

Авторы обращают внимание на два периода в становлении древнегреческого языкознания: философский и грамматический. Подчеркивается, что именно на основе древнегреческого и римского языкознания оформилась описательная парадигма. Констатируется, что российское и украинское языкознание в дооктябрьский период продолжало классические традиции в классических гимназиях и университетах. Этому способствовали классические гимназии и университеты. Утверждается также мысль, что современное теоретическое языкознание базируется на классическом наследии.

Ключевые слова: описательная парадигма, сравнительно-историческое языкознание, когнитивная лингвистика, невербальный компонент.

Zelenko A. S., Ph. D., Full Professor, Khenkina H. O., Lecturer

Luhansk Taras Shevchenko National University

From Ancient Greek Descriptive Linguistics to Cognitive Linguistics

The authors draw attention to two periods in Greek Linguistics development: philosophical and grammatical. It is emphasized that descriptive paradigm was based on ancient Greek and Roman linguistics. It is stated that before the October Revolution Russian and Ukrainian linguistics continued classical traditions in classical gymnasiums and universities. It was promoted by classical gymnasiums and universities. Finally the idea that modern theoretical linguistics is based on classical heritage is put forward.

Key words: descriptive paradigm, comparative-historical linguistics, cognitive linguistics, nonverbal components.

Література:

1. *Голубовська, І. О.* Актуальні проблеми сучасної лінгвістики : курс лекцій / І. О. Голубовська, І. Р. Корольов. – К. : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2011. – 223 с.
2. *Зеленько, А. С.* Загальне мовознавство : навч. посібник / Анатолій Степанович Зеленько. – К. : Знання, 2010. – 380 с.
3. *Зеленько, А. С.* Проблеми семасіології в аспекті еволюції лінгвістичних парадигм : монографія у 2 ч. / Анатолій Степанович Зеленько. – Ч. 1. – Луганськ : Вид-во "ЛНУ імені Тараса Шевченка", 2013. – 249 с. – Ч. 2. – Луганськ : Вид-во ДЗ "ЛНУ імені Тараса Шевченка", 2013. – 230 с.
4. *Моммзен, Т.* История Рима в 4 томах / Теодор Моммзен. Т. 1 (кн. 1–3). – Ростов н/Д : Изд-во "Феникс", 1997. – 640 с.; Т. 2 (кн. 3 продолжение, кн. 4). – Ростов н/Д : Изд-во "Феникс", 1997. – 640 с.; Т. 3 (кн. 4 продолжение, кн. 5). – Ростов н/Д : Изд-во "Феникс", 1997. – 640 с.
5. *Серль, Дж.* Рациональность в действии / Дж. Серль. Пер. с англ. А. Колодия, Е. Румянцевой. – М. : Прогресс-Традиция, 2004. – 336 с.
6. *Серль, Дж.* Открывая сознание заново / Дж. Серль. Пер. с англ. А. Ф. Грязнова. – М. : Идея-Прогресс, 2002. – 256 с.
7. *Филатова, Е. В.* Синтагма как реальная единица порождения и восприятия речи : монографія / Елена Владимировна Филатова. – Донецк : ДонНУ, 2013. – 333 с.
8. *Чемеркін, С.* Наукова комунікація в сучасній українській лінгвістиці / С. Чемеркін // Українська мова: науково-теорет. журн. – 2013. – № 3 (47). – С. 85–93.
9. *Эйнштейн, А.* Развитие идей от первоначальных понятий до теории относительности и квантов / А. Эйнштейн, Л. Инфельд. – Изд. третье испр. перевод с англ. и послесловие С. Г. Суворова. – М. : Наука, 1965. – 203 с.

Стаття надійшла до редакції 10.03.14